

1.1.3. Обов'язок покарання за злочини проти людяності в Україні (щодо активістів Майдану) згідно з міжнародним правом

Обов'язок покарання за грубі порушення прав людини (grave human rights violations) згідно з міжнародним правом передбачений в низці міжнародних договорів, підтриманий у рішеннях багатьох міжнародних і національних судових органів, а також у доктрині міжнародного права. Разом з тим практика свідчить про те, що його не завжди дотримують держави, і нерідко застосовується формула «trading justice for peace» (торгівля справедливістю заради миру).

Прикладом держави, що виконує обов'язок покарання за грубі порушення прав людини, служить Литва. 13 січня 1991 року при штурмі радянськими військовими підрозділами Вільнюської телевежі і будівлі телерадіокомітету загинули 14 цивільних людей. 31 липня того ж року на митному посту Медининкай радянські військові вбили семеро співробітників поліції і митниці, які охороняли кордон тоді ще не визнаної Радянським Союзом Литовської держави. Підозри колишнім радянським військовим були висунуті за п'ятьма статтями Кримінального кодексу Литви: у зв'язку з можливим порушенням міжнародного права з приводу забороненого поводження з людьми; вбивства осіб, які перебувають під охороною міжнародного гуманітарного права; завдання каліцтв особам, які перебувають під охороною міжнародного гуманітарного права; використання забороненої військової атаки проти цивільних осіб і заборонених військових заходів. За ці злочини передбачено довічне позбавлення волі згідно з литовським законодавством¹.

У справі про події 13 січня 1991 року Вільнюський суд ще в серпні 1999 року ухвалив вирок: за створення антидержавних організацій та заклики до насильницького порушення суверенітету Литви були засуджені Миколас Бурокавічюс, Юозас Ярмалавічюс, Юозас Куоляліс та інші. В результаті позову засуджених до Європейського суду з прав людини останній не визнав порушення литовським урядом Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у справі «Куоляліс, Бартошевічюс і Бурокавічюс проти Литви»².

¹ Литва готує арешт 79 громадян України, Росії та Білорусі. — 10.01.2014 // http://news.liga.net/ua/news/politics/956810-litva_gotu_aresht_79_gromadyan_ukra_ni_ros_ta_b_lorus.htm

² Kuolelis, Bartoševičius and Burokevičius v. Lithuania 19.02.2008 http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Lithuania_ENG.pdf.

Антонович Мирослава Михайлівна — завідувачка кафедри міжнародного права Національного університету «Киево-Могилянська академія», суддя ad hoc Європейського суду з прав людини, доктор права.

Влітку 2013 року Вільнюський дільничний суд визнав підозрюваними 79 громадян Білорусі, Росії та України, які у 1991 році обіймали керівні посади в Компартії Литви, в міністерствах оборони і внутрішніх справ, КДБ, офіцерів, що брали участь у захопленні вільнюського Будинку друку, будівель Литовського радіо і телебачення 13 січня 1991 року. Постраждалими були визнані понад 1000 жителів Литви, які тоді дістали травми у Вільнюській телевежі, Будинку друку та інших місцях. Генпрокуратура Литви направила в РФ, Білорусь і Україну 78 звернень про правову допомогу щодо видачі підозрюваних, в яких містилось прохання вручити підозрюваним документи, пов'язані з підозрами, опитати їх, ознайомити з підозрами, запропонувати брати участь у процесах. У січні 2014 року вільнюські суди почали розгляд справ проти військових, винних у загибелі людей під час штурму 13 січня 1991 року. Отже, через 20 з лишком років кримінальне переслідування вийшло на етап судового розгляду справ проти підозрюваних у зазначених злочинах. Литва цим показала приклад виконання обов'язку держави покарати винних у грубих порушеннях прав людини.

Приклад Литви дуже актуальний і показовий для України, бо в Україні між 21 листопада 2013 року і 22 лютим 2014 року вчинено понад 2300 злочинів проти людяності в результаті намагань влади придушити мирні протести громадян проти узурпації влади колишнім президентом Януковичем та спроб перетворити Україну в авторитарну державу. Можна проводити паралелі між тим, як Литва виконала свій обов'язок покарати за грубі порушення прав людини і яким чином Україна намагається виконати його, хоч, як свідчить приклад Литви, процес покарання за грубі порушення прав людини досить тривалий.

В Україні в результаті подій, які відбулись після 30 листопада 2013 року, коли були жорстоко побиті мирні протестувальники, в основному студенти, і до 22 лютого 2014 року понад 2000 людей зазнали травм і катувань, понад 100 людей загинуло, понад 35 людей зникло (дані уточнюються). Сподіватись на українські суди, які мали б чинити правосуддя, за часів президентства Януковича було марно в ситуації майже цілковитої корумпованості судів і залежності від президента. Тому надії на справедливе покарання винних у цих злочинах український народ покладав лише на міжнародні контрольні та судові органи, бо міжнародне право передбачає обов'язок покарання за грубі порушення прав людини. Нині ситуація змінилась, однак люстрація суддів так і не проведена, а отже, ті судді, які ухвалювали вирoki щодо затриманих майданівців, автомайданівців, журналістів, і надалі продовжують чинити «правосуддя».

У цьому розділі проаналізовано, яким чином у міжнародному праві розвивався обов'язок покарання за грубі порушення прав людини, і зокрема за злочини проти людяності, хто повинен бути притягнутий до відповідальності за ці злочини, проаналізовано злочини проти людяності, вчинені в Україні з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року, і зроблено висновки щодо

того, як міжнародне право реагує в ситуації, коли держава не бажає притягати до відповідальності за злочини проти людяності.

Філософські засади відповідальності

У християнських і природно-правових термінах будь-якому злу обов'язково потрібно чинити опір, активний опір. Байдужість до зла, толерування зла — також зло, продовження зла. Отже, щоб уникнути укріплення сили зла, винні в злочинах проти активістів Майдану по всій Україні повинні бути притягнуті до відповідальності. Безкарність за ці злочини породить нові злочини, нове зло. Це неодноразово доведено в історії України. Безкарність за голод 1921–1923 років в Україні привела до Голодомору-геноциду 1932–1933 років. Безкарність за Голодомор привела до голоду 1946–1947 років, злочинів проти членів Української Гельсінкської спілки та багатьох інших грубих порушень прав людини.

Безкарність за фальсифікації під час президентських виборів 2004 року привела до ще більших фальсифікацій на парламентських виборах 2012 року. Цей ланцюжок безкарностей можна продовжувати, і врешті він привів до узурпації влади однією особою в Україні. Майдан стихійно виник як протидія злу, як реалізація природного права народу на опір несправедливій владі. Учасників мирного протесту проти авторитарної та корумпованої влади, починаючи з 21 листопада 2013 року, двічі жорстоко побили спеціальні підрозділи МВС України «Беркут» у ніч на 30 листопада і 11 грудня 2013 року. А у відповідь на диктаторські «закони» 16 січня 2014 року, ухвалені з порушенням Конституції України, законодавчої процедури та міжнародних норм щодо прав людини, які перетворювали Україну в авторитарну державу без прав на свободу слова, мирних зібрань та інших свобод, Майдан перейшов у дальшу фазу — силового протистояння диктаторському режимові. В результаті такого 94-денного (станом на 22 лютого 2014 року) опору диктатурі, як зазначено вище, понад 2000 людей серед учасників Майдану, журналістів, медиків стали жертвами репресій, до того ж понад 100 з них загинули, а 35 досі вважаються безвісти зниклими. В центрі Києва вбивали людей, викрадали, піддавали їх катуванням, били журналістів, медичних працівників, застосовували водомети при мінусовій температурі, порушували право на власність тощо. Аналогічні злочини були і в інших містах України. І природне право, і позитивне право передбачають обов'язок покарання винних за такі злочини.

Як розвивався обов'язок покарання за злочини проти людяності згідно з міжнародним правом?

Тривалий час вважалось, що міжнародне право розглядає лише дії суверенних держав і не передбачає покарання індивідів та організацій. Там, де злочинні діяння є — це діяння держави, ті, хто вчинили їх, не відповідають особисто, а захищені доктриною її суверенітету. Першою спробою порушити цю неписану норму був Версальський договір 1919 р., статті якого передбачали право при-

тягати до відповідальності осіб, звинувачених у порушенні законів і звичаїв війни. Союзні держави вимагали суду над 901 особою, але Німеччина відмовилась це виконати. Фактично 13 осіб були притягнуті до кримінальної відповідальності, з них 6 підсудних були виправдані. Суд мав відбутись і над кайзером Вільгельмом, але так і не відбувся. Отже, попри спроби союзників примусити Німеччину покарати військових злочинців, насправді відбулося лише кілька судових процесів.

Вирішальну роль у визнанні кримінальної юрисдикції над особою у міжнародному праві відіграв Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал. Парадигма відповідальності, за словами проф. Р. Тейтела, зрушилась від національних процесів до міжнародних та від колективних до індивідуальних³. На думку Нюрнберзького трибуналу, «міжнародне право покладає обов'язки як на індивідів, так і на держави. Злочини проти міжнародного права скоюють люди, а не абстрактні одиниці, й лише покаранням індивідів, які коять такі злочини, можна реалізувати положення міжнародного права». Згідно зі ст. 7 Статуту Нюрнберзького трибуналу, «службовий статус обвинуваченого, незалежно від того, чи він глава держави, чи відповідальний службовець, не розглядається як такий, що звільняє його від відповідальності чи пом'якшує покарання».

Індивідуальна відповідальність передбачена також Конвенцією ООН про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього 1948 року (надалі — Конвенція про геноцид), згідно з якою особи, звинувачені в злочині геноциду, повинні постати перед судом держави, на території якої вчинено злочин, або перед таким міжнародним карним трибуналом, який має юрисдикцію щодо його сторін. Принцип міжнародного права «покарай або видай» використовується в Конвенції ООН про заборону катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року (надалі — Конвенція проти катувань). Її сторони повинні покарати за акти катування чи спроби катування згідно з національним законодавством, передати справу компетентним органам з метою притягнення до кримінальної відповідальності або видати підозрюваних згідно з договорами про екстрадицію між державами-учасницями або на основі Конвенції проти катувань. Чотири Женевські конвенції 1949 року встановлюють обов'язок покарання за грубі порушення їх норм.

Отже, з одного боку, низка міжнародних договорів містить положення про обов'язок покарання за грубі порушення прав людини. З іншого — такі універсальні та регіональні договори загального характеру, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (надалі — МПГПП), Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року

³ Teitel R. Transitional Jurisprudence: The Role of Law in Political Transformation // Yale Law Journal. — 1996. — Vol. 106. — P. 2039.

(надалі — Європейська конвенція), Американська конвенція з прав людини 1969 року, хоч експліцитно і не вимагають покарати за порушення прав людини, містять норми щодо поваги та забезпечення розглянутих у них прав. Розбіжності є щодо можливої інтерпретації обов'язку забезпечити права людини.

Існування обов'язку покарати за грубі порушення прав людини підтверджується також рішеннями Комітету ООН з прав людини, Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини. Зокрема, у справі *Muteba v. Zaire* Комітет з прав людини закликав Заїр, державу — сторону МПГПП, «забезпечити фактичне відшкодування жертві», зокрема компенсацію за фізичні та розумові ушкодження і страждання, що були спричинені нелюдським поведінням, провести розслідування обставин катувань, покарати винних у катуванні, а також вжити заходів для того, щоб подібні порушення не трапились у майбутньому⁴.

Європейський суд з прав людини у справі *McCan v. The United Kingdom* зазначив, що обов'язок захистити право людини на життя згідно зі статтею 2 Європейської конвенції імпліцитно вимагає ефективного офіційного розслідування, якщо людей вбили в результаті застосування сили, в тому числі агенти держави⁵.

У справі Міжамериканського суду з прав людини *Velasquez Rodriguez Case* обов'язок держави забезпечити дотримання прав людини був витлумачений як такий, що передбачає попередження, розслідування, притягнення винних до відповідальності, покарання за порушення прав людини та забезпечення справедливого відшкодування жертві⁶.

Резолюції Ради Безпеки ООН про створення Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (надалі — МКТР) та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (надалі — МКТЮ), рішення цих трибуналів також передбачають обов'язок покарання за злочин геноциду, воєнні злочини і злочини проти людяності та індивідуальну відповідальність за ці злочини. Ані службовий статус обвинуваченого, ані його підлеглість не звільняють від кримінальної відповідальності. Проте той факт, що обвинувачений виконував наказ уряду чи керівництва, може враховуватись для пом'якшення покарання.

Важливим кроком на шляху утвердження індивідуальної відповідальності в міжнародному праві стало ухвалення Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (надалі — МКС) у липні 1998 р., який встановив юрисдикцію Суду щодо злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочи-

⁴ Tshitenge Muteba v. Zaire, Communication No. 124/1982 (25 March 1983), U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/39/40) at 182 (1984), para 13, available at: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session39/124-1982.htm>.

⁵ *McCann v. the United Kingdom*, Judgment of Sept. 27, 1995 // EHRR. — 1996. — Vol. 21. — Para. 161.

⁶ *Velasquez Rodriguez Case*, Judgment of July 29, 1988, Inter-Am.Ct.H.R. (Ser. C) No. 4 (1988), para 175, available at: http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_12d.htm.

нів і злочину агресії. Під час роботи над проектом були спроби внести до нього порушення конкретних міжнародних угод, спрямованих проти викрадення або захоплення повітряних кораблів, тероризм, незаконний обіг наркотичних засобів, катування тощо. Однак не був досягнутий консенсус щодо механізмів віднесення цих питань до юрисдикції Суду, тому їх не внесено до Статуту.

До юрисдикції МКС належить переслідування особи, якщо злочин був скоєний на території держави, що ратифікувала Римський Статут; злочин скоїв громадянин держави, що ратифікувала Римський Статут; якщо держава, не сторона Римського Статуту, заявила про злочин, як такий, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду; або якщо злочин був скоєний у ситуації, яка становить загрозу для міжнародного миру та безпеки, і Рада Безпеки ООН звернулася до МКС згідно з главою 7 Статуту ООН.

Римський Статут передбачає, що справи в МКС може ініціювати прокурор Суду, якщо злочин і особа, що його скоїла, підпадають під юрисдикцію Суду. Держави, які ратифікували Римський Статут, можуть звернутися до прокурора з проханням розслідувати один або більше злочинів, якщо вони підпадають під юрисдикцію МКС. Крім того, Рада Безпеки ООН може просити прокурора про розслідування одного або більше злочинів, навіть якщо його скоєно на території держави, яка не підписала Римський Статут, а також якщо обвинувачений громадянин такої держави. Однак у всіх трьох випадках саме прокурор вирішує, чи порушувати справу в МКС.

Україна підписала Статут МКС 20 січня 2000 р., однак ще не ратифікувала його. 13 лютого 2001 р. Президент України Л. Кучма звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. Як зазначалось у поданні, підставою для нього стала вимога частини другої статті 9 Конституції України та пункту 9 статті 7 Закону України «Про міжнародні договори України» щодо необхідності попереднього внесення змін до Конституції України в разі, якщо положення міжнародного договору, який планується ратифікувати, суперечать положенням Конституції України, а також вимога статті 120 Римського Статуту МКС, згідно з якою під час ратифікації «до цього Статуту не можна робити жодних застережень». Така практика внесення змін до Конституції у зв'язку з ратифікацією Статуту МКС була у Франції та в деяких інших державах. Конституційний Суд України визнав, що Римський Статут не відповідає Конституції України в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції». Можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України.

Отже, на сьогодні порушити справу проти винних у злочинах проти людяності щодо активістів Майдану прокурор МКС за власною ініціативою не може, бо, з одного боку, Україна не ратифікувала Римський Статут МКС, а з іншого —

Рада Безпеки ООН, хоча б враховуючи те, що Росія є її постійним членом, не звернеться до прокурора щодо порушення справ проти винних у злочинах проти людяності в Україні. Однак після перемоги Революції гідності для виконання обов'язку покарати винних у злочинах проти людяності згідно з міжнародним правом Україна звернулася до МКС з заявою відповідно до статті 12(3) Римського Статуту. Стаття каже, що якщо «вимагається визнання юрисдикції державою, яка не є стороною цього Статуту, ця держава може шляхом подання декларації ... визнати здійснення Судом юрисдикції щодо цього злочину».

Разом з тим визнання юрисдикції МКС не веде автоматично до початку розслідування. Прокурор МКС повинен вирішити, чи надана інформація достатня для порушення справи і звернутися з відповідним проханням до суддів. Навіть якщо почнеться розслідування, прокурор повинен вирішити, на підставі отриманих даних, чи варто просити суддів про видачу ордерів на арешт або повісток для явки в суд особам, обвинуваченим у скоєнні злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Злочини проти людяності та інші міжнародні злочини

Починаючи зі Статуту Нюрнберзького трибуналу, міжнародне право виділяє такі міжнародні злочини: воєнні злочини, злочини проти миру і злочини проти людяності, за які передбачена індивідуальна відповідальність. У 1948 році з ухваленням Конвенції про геноцид цей перелік міжнародних злочинів був доповнений злочином геноциду. З ухваленням чотирьох Женевських конвенцій 1949 року зі спільними статтями 49, 50, 129 та 146 грубі порушення прав людини були проголошені злочинами за міжнародним правом. Низка міжнародних конвенцій кваліфікує інші діяння як міжнародні злочини. 1998 року в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду зазначено юрисдикцію Суду щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і агресії.

Дефініція злочину проти людяності не міститься в якомусь окремому договорі, а в тих статутах міжнародних трибуналів, які мають юрисдикцію щодо злочинів проти людяності, ці дефініції дещо відрізняються. Вперше закони людяності (*laws of humanity*) були визнані ще в Гаазькій конвенції 1907 року. 1945 року в Нюрнберзькому статуті Міжнародного військового трибуналу злочини проти людяності були визначені як: вбивство, винищення, взяття в рабство, депортація та інші нелюдські акти, вчинені проти цивільного населення до чи під час війни, переслідування на політичному, расовому чи релігійному ґрунті на виконання чи у зв'язку з будь-яким злочином, що перебуває під юрисдикцією трибуналу, незалежно від того, чи він порушує національне законодавство держави, в якій цей злочин скоєно.

У Римському Статуті МКС перелік злочинів проти людяності значно ширший. Крім зазначених злочинів, у статті 7 Римського Статуту до їх числа також віднесено: ув'язнення чи інше жорстоке позбавлення фізичної свободи,

що порушує основоположні норми міжнародного права; катування, згвалтування чи будь-яка інша форма сексуального насильства; насильне зникнення людей; злочин апартеїду; інші нелюдські акти подібного характеру, які з наміром спричиняють великі страждання чи серйозні тілесні або розумові чи фізичні пошкодження.

А що до цього часу не ухвалено окремого міжнародного договору, який би стосувався злочинів проти людяності, багато фахівців-міжнародників вважають, що це норма міжнародного звичаєвого права. Конвенція ООН про застосування термінів давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року та Європейська конвенція 1974 року з аналогічною назвою залишаються ратифікованими невеликою кількістю держав.

За міжнародним звичаєвим правом до злочинів проти людяності може бути застосована універсальна юрисдикція, тобто будь-яка держава може притягати до відповідальності за ці злочини, однак на практиці лише декілька держав фактично визнали універсальну юрисдикцію щодо міжнародних злочинів. Наприклад, позиція США така — не притягати до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, а видавати злочинців на їхню батьківщину. Німеччина ж, навпаки, відмовляється видавати підозрюваних, бо це робить можливим дальші порушення прав людини.

Лише декілька держав ухвалили національне законодавство, необхідне для притягнення до відповідальності за злочин геноциду та злочини проти людяності. Німеччина та Італія внесли геноцид як злочин до своїх кримінальних кодексів. Франція, Канада, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії та Австралія ухвалили законодавство, що може бути ретроспективно застосоване до подій Другої світової війни. 1993 року в Бельгії ухвалено Закон щодо покарання за грубі порушення міжнародного гуманітарного права, який доповнено законом 1999 року. Стаття 7 цього закону встановлювала універсальну юрисдикцію бельгійських судів щодо таких порушень. Однак після рішення Міжнародного Суду ООН у справі Конго проти Бельгії 2002 р. до зазначеного закону в 2003 р. була внесена низка положень, що передбачали необхідність встановлення зв'язку з державою, яка притягає до відповідальності, що обмежило сферу дії цього закону.

Новий Кримінальний кодекс України також криміналізує злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, серед яких воєнні злочини, геноцид, найманство тощо, однак не внесено злочини проти людяності.

Хто повинен бути притягнутий до відповідальності за міжнародні злочини?

Згідно зі статтями щодо відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, ухваленими ГА ООН 2001 року, держава несе відповідальність за дії своїх органів будь-якої з гілок влади (ст. 4); за поведінку осіб чи угруповань, що виконують елементи державної влади (ст. 5); чи органів,

переданих у розпорядження держави іншими державами (ст. 6). Згідно зі статтею 7 держава буде відповідати за дії державних органів чи осіб і угруповань, що діють від імені держави, навіть якщо вони перевищили свої повноваження. Водночас держава не несе відповідальності за дії осіб, які не діяли від імені держави та за дії повстанських рухів, які не стали новим урядом, над якими держава не мала «ефективного контролю», тобто «які не діяли за вказівками чи під керівництвом чи контролем держави у своїй поведінці» (ст. 8).

Злочини проти активістів Майдану, починаючи з 30 листопада 2013 року і до 22 лютого 2014 року, чинили: спеціальний підрозділ МВС України «Беркут», внутрішні війська, міліція, прокуратура, судді, а крім того, кримінальні угруповання «тітушок», які перебували під прикриттям органів внутрішніх справ, чому є багато підтверджень. Тобто це були або державні органи, або особи і угруповання, наділені владними повноваженнями чи які діяли від імені держави. Якщо підтвердиться, що в Україні діяли спецпідрозділи ФСБ РФ, то попередня влада України також буде відповідальна за їхні злочини, бо їх передала в розпорядження України інша держава. Отже, держава, передусім, в особі колишніх президента і міністра внутрішніх справ, повинна нести відповідальність за ці злочини. В демократичній державі міністр внутрішніх справ повинен був би подати у відставку відразу після першого побиття мирних демонстрантів на Майдані. Крім того, до відповідальності мали бути притягнуті виконавці злочинів проти людяності — ті беркутівці й «тітушки», які чинили вбивства та акти жорстокого побиття і катування мітингувальників.

Як зазначав В. Василенко, на території України створені всупереч її Конституції спеціальні підрозділи міліції «Беркут» вчинили дії, які грубо порушують фундаментальні права та основоположні свободи громадян. Після жорстокого придушення мирної акції громадянського протесту 30 листопада 2013 року особовий склад цього підрозділу розпочав адресний відстріл найактивніших учасників протестних акцій та журналістів. Унаслідок цього кількох осіб вбито, а сотні зазнали тяжких тілесних ушкоджень. У всіх регіонах України поширилися випадки насильницьких зникнень і розпочалося переслідування активістів Майдану із застосуванням тортур і знищенням їхньої власності. Та ще й до злочинних акцій проти громадян силові структури залучали контрольовані ними бандформування, прозвані «тітушками»⁷.

Не лише українські та іноземні журналісти надали багато підтверджень злочинів проти людяності в Україні. Міжнародна організація *Human Rights Watch* надала документальне підтвердження 13 випадків, коли міліція була

⁷ Володимир Василенко. МКС і злочини проти людяності в Україні // День — 31 січня 2014 <http://gazeta.dt.ua/international/mks-i-zlochini-proti-lyudyyanosti-v-ukrayini-.html>.

журналістів і медичних працівників під час протистоянь протягом тижня після 19 січня 2014 року і вказала на десятки інших таких випадків⁸.

Фактично, в Україні режим Януковича узаконив практику взяття заручників. Так званий закон про амністію — Закон України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» (4021-3) — перетворив правопорядок на предмет торгу. Закон де-факто визнав брак чіткого правового зв'язку між діями заарештованих і можливістю їх звільнення. Таке формулювання протиправне, бо право передбачає принцип індивідуальної відповідальності за дії особи. Вина особи чи невинуватість, свобода чи несвобода не можуть бути поставлені в залежність від дій третіх осіб. Фактично кримінальна відповідальність громадян цим «законом» була поставлена у залежність від дій суспільства або вчинків політиків.

За режиму Януковича ніхто ні політично, ні кримінально не відповів за зазначені злочини. Спершу голова Київської міської державної адміністрації Олександр Попов був відсторонений від посади Указом Президента України від 14 грудня 2013 року № 684/2013 «Про відсторонення О. Попова від посади» у зв'язку з підозрою у причетності до порушення конституційних прав громадян, які 30 листопада 2013 року перебували на Майдані Незалежності в м. Києві, і потім звільнений з цієї посади Указом Президента України від 25 січня 2014 року № 42/2014 «Про звільнення О. Попова з посади голови Київської міської державної адміністрації». Таким же указом був відсторонений від посади заступник Секретаря РНБОУ В. Сівкович. Разом з тим слідчі дії щодо зазначених звільнених посадовців не проводились, і 12 лютого 2014 року прокуратура підтвердила, що були закриті справи проти Олександра Попова, Володимира Сівковича та інших щодо розгону студентів 30 листопада 2013 року згідно з законом про амністію. Цим ще раз підтвердивши, що попередня влада не збиралась виконувати обов'язок покарати винних у злочинах проти людяності всупереч міжнародному праву.

Після падіння режиму Януковича були порушені кримінальні справи проти колишнього президента Януковича, міністра внутрішніх справ Захарченка та інших високопосадовців та направлено звернення до РФ щодо їхньої видачі. Були порушені кримінальні справи щодо беркутівців, які підозрюються у розстрілах і катуваннях майданівців.

Обов'язок покарання за злочини проти активістів Майдану

Про необхідність розслідування фактів вбивств, викрадення, побиття, катувань, кримінальних переслідувань учасників Майдану за період між 21 листопада 2013 року та 22 лютим 2014 року багато говорять як в Україні, так і в світі

⁸ Andrew E. Kramerjan. Abuse Claims in Ukraine Rise Among Protesters // The New York Times. — 2014. — Is. 31. <http://www.nytimes.com/2014/02/01/world/europe/ukraine.html?emc=eta1&r=0>.

ті. В Україні створено Громадську комісію з розслідування та попередження порушень прав людини в Україні, яка працює над створенням Чорної книги злочинів проти людяності, вчинених щодо активістів Майдану, з метою передавання цих фактів до компетентних органів. Комісія у співпраці з ГПУ, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Євромайданом та іншими організаціями зібрали дані щодо понад 2300 випадків порушень прав людини, а саме: вбивство; свавільне тюремне ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи; катування; інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягали в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю; переслідування ідентифікованої групи чи спільноти (учасників протестного руху); насильницьке зникнення людей.

Питання про покарання за злочини проти активістів Майдану розглядалось на багатьох рівнях, починаючи з часу жорстокого побиття студентів в ніч на 30 листопада 2013 року. Зокрема, після зустрічі з держсекретарем США Джоном Керрі, яка відбулась під час конференції в Мюнхені в лютому 2014 р., тоді ще народний депутат Петро Порошенко сказав, що «...ми прийняли пропозицію генерального секретаря Ради Європи Турбйорна Ягланда щодо створення незалежної комісії за участі опозиції, влади і одного представника генерального секретаря РЄ, яким буде колишній голова ЄСПЛ»⁹. Однак, попри те, що опозиція і Рада Європи свої зобов'язання виконали і призначили своїх представників в комісію (Володимир Василенко від опозиції, экс-президент Європейського суду з прав людини Ніколас Братца від РЄ), тодішня влада свого представника не призначила і тим самим унеможливила роботу комісії.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців закликала владу України встановити обставини всіх випадків викрадень, тортур і загибелі людей, що відбулися під час антиурядових виступів¹⁰.

Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила Резолюцію щодо ситуації в Україні з пакетом рекомендацій. Згідно з цим документом, питання санкцій стосовно української влади мало бути розглянуте у квітні 2014 року, якщо в Україні тривали б порушення прав людини і у разі силового розгону Майдану¹¹.

Про необхідність створити незалежний слідчий комітет під егідою визнаної міжнародної інституції, наприклад Ради Європи, для того щоб розслідувати всі порушення прав людини, які були від початку демонстрацій в Україні, говорилось і в Резолюції Європарламенту щодо ситуації в Україні від 6 лютого 2014 року. В резолюції також наголошувалось і на необхідності постійної

⁹ <http://www.unian.ua/politics/879497-v-myunheni-oppozitsiya-oprilyudnila-plan-vregulyvannya-krizi-v-ukrajini.html#>.

¹⁰ В ООН Київ закликали розслідувати випадки тортур. — 31.01.2014 // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25249241.html>.

¹¹ ПАРЕ прийняла резолюцію щодо ситуації в Україні. — Четвер, 30 січня, 2014 // <http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/30/7012032/>.

участі ЄС у посередництві та сприянні процесу розв'язання кризи, зокрема створення постійної місії Європейського парламенту в Україні.

В часи Майдану верховний представник ЄС із закордонних справ Кетрін Ештон звернулась до української влади: «Саме до відповідальності влади належить вжити всіх необхідних заходів для того, щоб зупинити нинішню атмосферу залякування і безкарності... Усі незаконно затримані люди повинні бути звільнені, а винні притягнуті до відповідальності»¹². *Amnesty International* закликала владу України забезпечити справедливість в окремих справах жорстокого застосування сили співробітниками правоохоронних органів під час Євромайдану, повною мірою співпрацювати з міжнародними розслідуваннями порушень прав людини під час Євромайдану і створити постійний незалежний механізм для розслідування скарг на жорстоке поводження з боку міліції, зокрема «варварського вчинку» щодо Сергія Булатова¹³.

Як заявила євродепутат, лідер фракції «Зелених» / «Європейського вільного альянсу» в Європарламенті Ребекка Гармс, Захід спільно з українцями має провести розслідування всіх злочинів проти людяності, вбивств і катувань мітингувальників, активістів та журналістів, які сталися в Україні. Вона також визнала, що лише насильство на вулицях українських міст проти тих, хто бореться за демократію та європейський вибір країни, змусило європейців прокинутися й усвідомити значення останніх подій в Україні¹⁴.

Якщо ініціативи Ради Європи щодо створення незалежної слідчої комісії не будуть успішними, Д. Кулеба і М. Гнатковський передбачають можливість ліванського варіанту процесу встановлення справедливості в Україні, але в його європейській версії. Зокрема, 14 лютого 2005 року в Бейруті в результаті вибухів загинув колишній прем'єр-міністр країни Рафік Харірі. Вже в березні уряд Лівану заявив, що не може самостійно справитись з розглядом цієї справи і закликав Раду Безпеки ООН створити міжнародну комісію з розслідування. Така Комісія була створена ООН, однак Сирія фактично саботувала її роботу. Тому в грудні 2005 року Ліван звернувся до ООН щодо створення Спеціального міжнародного трибуналу, який був створений на основі Угоди між ООН і Ліванською Республікою, підписаною 6 лютого 2007 року. До складу трибуналу ввійшли чотири ліванських і сім міжнародних суддів, прокурора призначає Генеральний секретар ООН, а його заступника ліванська сторона. Фінансують суд члени ООН — 51% і Ліван — 49%¹⁵. У червні 2011 року трибунал видав 4 ордери на арешт громадян Лівану, членів Хезболли.

¹² Аштон: влада України має зупинити залякування і безкарність. — 1 лютого 2014 р. // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25249115.html>.

¹³ <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/11/7013552/>.

¹⁴ Ми повинні розслідувати злочини проти людяності в Україні — Ребекка Гармс // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25245853.html>.

¹⁵ Дмитро Кулеба, Микола Гнатковський. Гаазька справедливість по-українськи // Дзеркало тижня. — 7.02.2014 http://gazeta.dt.ua/international/gaazka-spravedliviv-po-ukrayinski_.html.

Логічним і першочерговим у питанні покарань за злочини проти Майдану мало б бути звернення жертв грубих порушень прав людини з позовами до місцевих судів, тобто здійснення правосуддя національними судами. Однак, з огляду на заангажованість і упередженість українських суддів, їхні рішення за часів попереднього режиму були передбачувані. З одного боку, такі рішення, втім, могли б служити підставою для звернень до Європейського суду з прав людини, а велика кількість таких звернень — підставою для застосування процедури пілотних рішень, тобто розгляду аналогічних справ, що стосуються поширеної практики перевірки порушень прав людини за скороченою процедурою. Однак, зворотним боком цього питання було те, що самі звернення побитих активістів Майдану до правоохоронних органів ставали причиною їхнього арешту як учасників масових акцій протесту, які були заборонені так званими законами 16 січня. Тобто жертви після звернення до правоохоронних органів фактично ставали обвинуваченими.

З іншого боку, як показала справа *Sirenko v. Ukraine* (application no. 9078/14), Європейський суд з прав людини прийняв цю справу до розгляду навіть без рішення національних судових інстанцій, посилаючись на можливість невичерпання національних засобів захисту за умови їхньої неефективності. Справа стосується жорстокого побиття і незаконного затримання громадянина Сіренка як учасника мирного протесту в Києві. Заявник скаржився на порушення владними органами статей Європейської конвенції щодо заборони нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, права на свободу і безпеку, свободу зборів і асоціацій, права на ефективний захист і Протоколу №1 щодо права на власність. Суд надав справі пріоритетного розгляду, що вкрай рідкісний випадок у практиці ЄСПЛ.

Як зазначено вище, після перемоги Майдану та зміни влади Уряд України 17 квітня 2014 року подав до МКС декларацію про визнання юрисдикції МКС стосовно злочинів, які скоєно на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Секретар МКС повідомив український Уряд про наслідки прийняття декларації відповідно до нормативно-правової бази МКС, а саме про те, що МКС відтепер має юрисдикцію щодо можливих злочинів, які, як стверджується, скоєно в контексті вищезгаданої ситуації, і щодо застосування положення частини 9 Римського Статуту стосовно міжнародного співробітництва та судової допомоги. Декларація була передана до канцелярії прокурора МКС для подальшого розгляду¹⁶.

25 квітня 2014 року прокурор Міжнародного кримінального суду відкрила попереднє розслідування за фактами злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. «Прокурор МКС Фату

¹⁶ Україна визнає юрисдикцію МКС щодо злочинів, які було скоєно з 21 листопада 2013 по 22 лютого 2014 року // http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Documents/997/pr997-Urk.pdf.

Бенсуда вирішила розпочати попереднє розслідування ситуації в Україні для з'ясування того, чи існують підстави для початку повного розслідування відповідно до критеріїв Римського Статуту. Зокрема, відповідно до статті 53 (1) Римського Статуту, прокурор повинен з'ясувати питання юрисдикції, прийнятності та інтересів правосуддя»¹⁷.

Висновки

Україна нині намагається виконати обов'язок покарання за злочини проти людяності, які були вчинені щодо активістів Майдану, починаючи з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року. За часів президента Януковича національні суди повністю перетворились у маріонетки виконавчої влади та прокуратури і не виконували своїх функцій незалежного і неупередженого судочинства. Звернення людей по захист своїх прав на свободу від катувань і такого, що принижує гідність, поводження; права на власність, на свободу мітингів тощо ставали приводом не для їх захисту, а притягнення до кримінальної відповідальності за участь у масових протестах. Інформації про те, яким чином після перемоги Майдану розглядаються справи, порушені майданівцями щодо злочинів, вчинених проти них у період між 21 листопада 2013 року та 22 лютим 2014 року, поки що недостить.

Через непритягнення винних до відповідальності за часів президента Януковича держава в особі своїх органів влади сама ставала відповідальною за злочини проти людяності, які були вчинені щодо майданівців. Після перемоги Майдану нова влада повинна виконати обов'язок покарання за грубі порушення прав людини попереднім режимом. До відповідальності мають бути притягнуті як ті державні службовці, незалежно від займаної посади, які планували злочинні дії, віддавали злочинні накази, так і виконавці цих злочинів.

Громадська комісія з розслідування та попередження порушень прав людини в Україні виявила понад 2300 діянь, які можна віднести до злочинів проти людяності. Ці матеріали будуть опубліковані й передані до компетентних органів.

Притягнення до міжнародної відповідальності можливе через міжнародні судові та контрольні органи. Ефективним стане розгляд позовів до Європейського суду з прав людини, що вже прийняв до розгляду декілька справ українських позивачів — учасників протестних дій на майданах України. Важливим кроком до виконання Україною свого обов'язку притягнення до відповідальності винних у порушеннях прав людини за період 21 листопада 2013 року — 22 лютого 2014 року стало звернення Уряду України до Міжнародного кримінального суду з приводу визнання його юрисдикції щодо цих

¹⁷ The Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, opens a preliminary examination in Ukraine. http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Pages/pr999.aspx.

злочинів. Наступним кроком повинна бути ратифікація Римського Статуту Міжнародного кримінального суду Верховною Радою України.

Однак остаточне виконання обов'язку покарання за злочини проти людяності покладається на національні суди, і лише справедливий судовий розгляд вчинених злочинів проти активістів Майдану українськими судами стане запорукою того, що такі злочини більше не повторяться.